
Historična dokumentacija

Prispevek za zgodovino represije na Slovenskem po 2. svetovni vojni

Neobjavljen intervju z Vlastom Kopačem iz leta 1986
(ob 100 letnici rojstva Vlasta Kopača)

V letih 1985–1986 sva se z Vlastom Kopačem večkrat pogovarjala o dachauskih procesih in predlagal sem mu, da o procesih spregovori za Novo revijo. Intervju sva leta 1986 res posnela in ko sem ga strnil v prepis, sem ga posredoval Kopaču. Kopač ga je pregledal, s svinčnikom natančno popravil in dopolnil, toda ko sva se ponovno srečala, mi je sporočil, da ga (zaenkrat) še ne želi objaviti. Kot se spominjam, je bil eden glavnih vzrokov, da se je premislil, strah da bi objava intervjuja škodila delu raziskovalne skupine, ki je na pobudo CK ZKS prav tedaj začela s podrobnim raziskovanjem procesov in svoje raziskovalno poročilo štiri leta pozneje (1990) objavila v knjigi *Dachauski procesi*.¹ Kopač, ki je s skupino sodeloval in v knjigo prispeval svoje pričevanje o »preiskovalnem postopku«, je po izidu knjige menil, da objava pogovora ni več aktualna, zato o njem nisva več govorila. Pred časom pa je Kopačeva hčerka ing. krajinske arhitekture Mojca Kopač zopet našla s Kopačevo roko popravljen prepis intervjuja. Prebrala sva ga in izkazalo se je, da je intervju pretresljiv in zanimiv dokument, ki nazorno dopolnjuje doslej znano sliko o dachauskih procesih, spraševanju obtoženih in obsojenih o njihovem ozadju, brutalnih preiskovalnih in sodnih postopkih in dolgoletnih prizadevanjih obsojenih za polno človeško, pravno in državljansko rehabilitacijo. Intervju objavljamo z dovoljenjem Kopačeve hčerke Mojce Kopač in s popravki in dopolnili, ki jih je v prepis pogovora leta 1986 vnesel Kopač.²

Dachauskih procesov je bilo, kot je znano, vsega skupaj deset, potekali pa so med aprilom 1948 in oktobrom 1949 pred vojaškim in okrožnim sodiščem v Ljubljani, ki sta sodila 29 nekdanjim internirancem v nacističnih taboriščih Dachau in Buchenwald, obtoženim sodelovanja z gestapom, ovaduštva, vojnih zločinov in povojnega podtalnega protirežimskega delovanja. Med njimi so bili predvojni komunisti, španski borci ter organizatorji in člani ilegalnih taboriščnih odborov. Vlasta Kopača je Okrožno sodišče v Ljubljani skupaj z Andrejem Bohincem³ in Romanom Vid-

¹ *Dachauski procesi*, (Raziskovalno poročilo z dokumenti) Ljubljana 1990.

² Opombe označene z zvezdico *, v katerih so predstavljene osebe, o katerih je govoril V. Kopač, je zaradi lažjega spremljanja v intervjuju povedanega napisal na prošnjo odgovornega urednika revije *Žiga Koncilija*.

³* Andrej Bohinc (1912–?), ekonomist, predvojni komunist, med vojno interniran v Dachau, od novembra 1943 v NOV, po vojni je bil zvezni poslanec in okrajni sekretar KPS za Jesenice. Na šestem dachauskem procesu avgusta 1948 je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo, kazen nato večkrat

marjem⁴ na procesu 9. in 10. avgusta 1948 obsodilo na smrt z ustrelitvijo. Po pritožbi je bil pomiloščen na 20 let zaporu s prisilnim delom, leta 1951 mu je bila kazen znižana na 10 let; 12. aprila 1952 pa je bil iz zaporu pogojno odpuščen.

Kopač je bil leta 1948, ko ga je Okrožno sodišče v Ljubljani obsodilo na smrt, star 35 let. Rojen 3. junija 1913 v Žireh se je pri enaindvajset letih (leta 1934) vpisal na oddelek za arhitekturo Tehnične fakultete v Ljubljani, kjer je študiral pri profesorju Plečniku in v letih 1938–1940 kot risar v njegovem seminarju med drugim sodeloval pri projektiranju Žal. Že v času študija se je pridružil levici in se leta 1936 pod obtožbo komunistične propagande prvič znašel v zaporu. Leta 1938 je postal član komunistične partije in je med drugim narisal več odmevnih letakov in razglednic z narodnoobrambno vsebino, ki jih je v odzivu na anšlus in kot opozorilo na nevarnost nacistične in fašistične agresije izdal Slovenski klub. Od mladih nog so ga privlačile gore: bil je eden ustanoviteljev akademske skupine Slovenskega planinskega društva, ki je združevala predvsem študente plezalce, pozimi leta 1940 pa je skupaj s Cenetom Malovrhom⁵ vodil petčlansko odpravo te skupine na Durmitor, kjer so skupaj opravili nekaj prvenstvenih zimskih vzponov.

Po okupaciji leta 1941 je za dokumentno tehniko KPS (njena risalnica je bila sprva kar v njegovem stanovanju na ljubljanskih Prulah) risal žige nemških, italijanskih, ustaških, madžarskih in starih jugoslovanskih dokumentov, leta 1942 pa je postal njen glavni risar, ki je poleg žigov oblikoval tudi risbe za klišeje izkaznic, prepustnic in štampiljk. Med drugim je izdelal osnutke za »obveznice posojila svobode«, eden njegovih največjih »podvigov« pa je bil izris čeka, s katerim je pripadnik VOS Jože Šiška - Luka⁶ v italijanski banki v Ljubljani dvignil milijon lir.⁷ Oblikoval je tudi naslovnice Slovenskega poročevalca, Mladine, Naše žene, Slovenskega zbornika leta 1942 in nekaterih drugih ilegalnih brošur. Oktobra 1943 ga je domobranska policija aretirala in ga skupaj s številnimi drugimi aretiranimi izročila Nemcem. Ti so ga januarja leta 1944 poslali v Dachau, kjer je bil eden organizatorjev ilegalnega partijskega komiteja in pol leta njegov sekretar. Hkrati je tudi v taborišču skrivoma risal ter 70 risb uspešno ohranil. Ko so slovenski taboriščniki po osvoboditvi taborišča in pred povratkom v domovino izdajali Dachauski poročevalec, je oblikoval tudi njegovo naslovnico.

Po vrnitvi domov leta 1945 je delal v propagandni komisiji IO OF in projektnem biroju ministrstva za gradnje, postal pa je tudi predsednik odbora za planinstvo in alpinistiko pri Fizkulturni zvezi ter že leta 1946 pripravil načrt za zavetišče pod Skuto in spomenik padlim planincem v Kamniški Bistrici. Aretacija oktobra leta

znižana, decembra 1958 je bil pogojno izpuščen, nato sodno (1971) in politično (1988) rehabilitiran.

^{4*} Roman Vidmar (1904–?), zdravnik, aktivist OF, interniran v Dachau. Avgusta 1948 je bil obsojen na smrt z ustrelitvijo, kazen nato večkrat znižana, januarja 1951 izpuščen, 1971 je bil sodno rehabilitiran.

^{5*} Vincenc Malovrh (1915–2000), geograf, profesor na ljubljanski FF in EF, ukvarjal se je predvsem z gospodarsko geografijo, alpinist.

^{6*} Jože Šiška – Luka, aktivist OF, v Ljubljani je opravljal je posebne naloge v VOS.

⁷ Vlasto Kopač: O delu dokumentne tehnike KPS v Ljubljani. V: Junaška Ljubljana II, Ljubljana 1985, str. 137–144.

1947 je bila zanj (kot pravi v intervjuju) povsem nepričakovana, v zaporu pa je prebil več kot štiri leta in pol. Ko se je leta 1952 vrnil domov, je najprej iskal miru v gorah. Nekaj časa je razmišljal o dokončanju študija, ki ga je prekinil izbruh vojne, vendar je bil za študij, po lastnih besedah, preveč izčrpan. Dolgoletno zatočišče je našel na Veliki oz. Gojški planini in začel raziskovati in popisovati pastirska naselja ter življenje in običaje pastirjev, s katerimi je dva meseca delal že leta 1935. Leta 1956 se je honorarno zaposlil v referatu za spomeniško varstvo ljubljanskega okraja. Ko so hoteli leto pozneje na Veliki planini podreti pastirske stanove in postaviti zadružne hleve, se je zavzel za razglasitev območja Velike planine in Kamniške Bistrice za narodni park in pastirsko arhitekturo rešil pred rušenjem.⁸ Po pobudi za gradnjo žičnice na Veliko planino je izdelal okoljsko varstveni program zanj in načrt turistično-počitniškega naselja, pri čemer se je domiselno opiral na velikoplaninsko pastirsko stavbno izročilo. Leta 1963 je postal ravnatelj ljubljanskega medobčinskega Zavoda za spomeniško varstvo, ki ga je vodil do upokojitve leta 1969. S posebno vnemo je skrbel za ohranitev naravne in kulturne dediščine ne le na Veliki planini, temveč tudi v dolini reke Krke, na Zaplani in v drugih delih Slovenije.

Obsojeni na dachauskih procesih, njihovi svojci in nekateri njihovi prijatelji so vse od začetka petdesetih let, ko so prišli iz zapora prvi obsojenci, dokazovali nedolžnost obtoženih in pozivali k reviziji procesov.⁹ Za revizijo procesov in rehabilitacijo obsojenih se je od prihoda iz zapora zavzemal tudi Kopač, toda slovensko politično vodstvo je vsako misel na obnovo procesov vse do leta 1968 odločno zavračalo. V slovenskem komunističnem vrhu so začeli to trdo stališče počasi spreminjati šele, ko so leta 1968 tudi v UDV ugotovili, da so bile obtožbe proti obtoženim na dachauskih procesih povsem brez osnove in leto pozneje je Izvršni svet SRS na temelju sklepa CK ZKS oblikoval posebno komisijo pod vodstvom Iva Janžekoviča,¹⁰ tedanjega predsednika Republiškega sveta Zveze sindikatov, ki je v svojem poročilu leta 1970 ugotovila, da ni bila na dachauskih procesih »krivda dokazana nobenemu obtoženih«.¹¹ V slovenskem komunističnem vrhu so na ta način šele po predložitvi poročila Janžekovičeve komisije sklenili, da bodo tožilstvo in sodišča prvotne obtožbe in sodbe postopoma razveljavili. Že leta 1971 je Okrožno sodišče v Ljubljani tako sodno rehabilitiralo tudi Vlasta Kopača, medtem ko se je CK ZKS za dokončno politično rehabilitacijo obtoženih in obsojenih odločil šele

⁸ France Malešič: »Drobne umetnine iz čistega veselja«. V: Vlasto Kopač, Iveri z Grintovcev, Ljubljana 2006, str. 14.

⁹ Vlasto Kopač: Dachauski procesi in dr. Aleš Bebler. V: Dahavski poročevalec, 2002, št. 22 (dalje Kopač, Dachauski procesi). Kot je pisal Kopač, se je njegova žena Zora že leta 1951 »zglasila pri ministru Borisu Kraigherju« in mu povedala, da bo storila vse za obnovo Kopačevega procesa, na kar je Kraigher odgovoril, da bo Kopač kmalu prišel iz zapora in se bo za obnovo procesa lahko zavzel sam.

^{10*} Ivan Janžekovič (1921–1990), politik, partizan v enotah na Koroškem in Štajerskem, politični komisar, med leti 1969–1970 je predsedoval komisiji IS SRS za rehabilitacijo žrtev dachauskih procesov.

¹¹ Kopač, Dachauski procesi.

leta 1986, ko je prižgal zeleno luč za oblikovanje raziskovalne skupine, ki je nato proučila procese in njihovo ozadje.

Kopač si je z nekaterimi drugimi obsojenimi tudi v sedemdesetih in osemdesetih letih prizadeval za polno sodno in politično rehabilitacijo vseh obtoženih, za ureditev njihovih pokojnin in materialnih odškodnin ter objavo razveljavitve obsodb. V osemdesetih letih je bil predsednik odbora bivših internirancev v taborišču Dachau pri Republiškem odboru Zveze združenj borcev, hkrati pa je bil eden urednikov in likovni oblikovalec zbornika Dachau, ki je po številnih ovirah in težavah končno izšel leta 1981. Kot urednik in oblikovalec je prav tako sodeloval pri mnogih zbornikih in publikacijah, ki so obravnavali različne teme in vprašanja zgodovine slovenskega študentskega gibanja pred drugo svetovno vojno in odpor-niškega gibanja v Ljubljani med njo, v isti sapi pa oblikoval več muzejskih razstav in spomenike NOB po vsej Sloveniji (med drugim 102 spominska kamna ob žici okupirane Ljubljane). Že leta 1958 je tako likovno opremil tudi Letopis Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani, ki so mu leta 1960 sledili Prispevki za zgodovino delavskega gibanja novoustanovljenega inštituta z istim imenom. Prispevki so v likovni opremi, ki jo je zasnoval Vlasto Kopač izhajali vse do leta 1986, ko so se preimenovali v Prispevke za novejšo zgodovino.¹²

Kopačeva velika ljubezen so bile tudi po vrnitvi iz zapora slovenske gore. Izdelal je planinske zemljevide Julijskih in Kamniških Alp s Karavankami, aktivno deloval v Planinski zvezi in oblikoval razstave in publikacije, ki jih prirejala in izdajala, o svojih vzponih in pohodih pa je pisal v Planinskem vestniku.¹³ 17. maja 1995 je v 82 letu starosti z nalogo Oblikovanje počitniških zaselkov na Veliki planini na Fakulteti za arhitekturo v Ljubljani diplomiral kot inženir arhitekt. Umril je na dan obletnice ustanovitve Osvobodilne fronte 27. aprila 2006 v Ljubljani. Šest let pozneje (od 26. aprila do 2. septembra 2012) so Kopačeve taboriščne risbe razstavili na razstavi v spominskih prostorih taborišča Dachau.

Intervju z Vlastom Kopačem (jesen leta 1986)

Vodopivec: Dovoli, da začneva z vprašanjem: Kako je prišlo do dachauskih procesov? Kako si to razlagaš?

Kopač: Kako je prišlo do procesov je težko ugotavljati, ker ne poznamo vseh elementov, ampak nekateri so znani in o njih bi bilo dobro spregovoriti. Oskar Juranić¹⁴ je bil v službi na sekretariatu za zunanje zadeve in je bil poslan v Budim-

¹² Pri tem je bil Kopač v Letopisu Muzeja narodne osvoboditve naveden kot avtor likovne podobe, v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja pa ne več. Zakaj v Prispevkih avtor likovne opreme ni bil več naveden, nisem uspel ugotoviti.

¹³ Knjiga njegovih planinskih spisov, opremljena z njegovimi risbami Iveri z Grintovcev je izšla v letu njegove smrti 2006. Gl. Vlasto Kopač, Iveri z Grintovcev, Ljubljana 2006.

¹⁴* Oskar Juranić (1909–1948/1950), pravnik, rojen na Reki, predvojni komunist in španski borec, interniran v Dachau, po vojni je bil generalni sekretar Ministrstva za zunanje zadeve FLRJ. Na t. i. Diehl-Oswaldovem procesu je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo. Gre za prvi, največji in

pešto na pogovore. Tam je srečal soborca ali predpostavljene iz Španije in sicer iz šole za vojaške inštruktorje v bližini Albacete, kjer so bili Jugoslovani, Bolgari, Čehi. Ta inštruktor je imel tam ime Rablé, bil je Rus in oficir NKVD. Ko sta se srečala na ministrstvu v Budimpešti, sta se pozdravila, objela po tolikem času. Rus ga je vprašal, kaj dela v Budimpešti, povedal mu je, da je prišel uradno, Rus pa: »Kaj ste se pogovarjali? Juranić: »Službene zadeve, nič posebnega«. Toda Rus je vztrajal in mu rekel, da ga zanima kaj in naj to napiše. Juranić mu je odgovoril: »Veš kaj... mi Jugoslovani, Madžari, Sovjeti vodimo enako politiko, politiko Molotova. To je vse ista politika in ne počnemo nič drugega, zato tudi ni treba nobenih pojasnil«. Rus pa mu je dejal, da mu bo, če ne misli napisati, še žal. Rekel mu je: »Ali se ne zavedaš, da ste vsi, ki ste bili v tisti šoli vojaških inštruktorjev v Albacete, NKVD-ejerci?« Juranić, mu je odgovoril da ne.

Rus je potem res poslal spisek v Beograd, češ ti in ti so agenti gestapa.¹⁵ To je povedal Aleš Bebler¹⁶ v prostorih španskih borcev v Beogradu španskemu borcu Petru Čoriću,¹⁷ o spiskih, ki so jih baje dajali Sovjeti takrat ob informbiroju ali malo prej, pa je govoril tudi Jaka Avšič,¹⁸ ki mi je omenil, da so Sovjeti, ko je bil vojaški ataše v Berlinu, dali nek spisek našim. Imen sicer ni videl, vedel pa je, da so spisek dali in, ko sem ga vprašal, kdaj je to bilo, mi je odgovoril, da je bilo to nekaj

najpomembnejši dachauski proces, ki se je odvil med 20. in 26. 4. 1948 pred vojaškim sodiščem v Ljubljani, na njem so obsodili 15 ljudi, od tega 11 na smrtno kazen z ustrelitvijo (10 je bilo izvršenih, vendar točen datum izvršitve smrtne kazni ni znan).

¹⁵ Kot je razvidno iz raziskovalnega poročila o dachauskih procesih, ki je leta 1990 izšlo v knjižni obliki pod naslovom Dachauski procesi, raziskovalna skupina v dostopni dokumentaciji in pregledanem arhivskem gradivu o domnevnem spisku medvojnih gestapovskih agentov, ki naj bi ga jugoslovanskim organom državne varnosti posredovala sovjetska obveščevalna služba in naj bi potrjeval Juranićevo zgodbo, niso našli nobenega podatka. So pa govorice o njem krožile tudi med slovenskimi politikami, drugimi sorodniki obtožencev in organizatorji procesov. Gl.: Ljubo Bavcon: Poskusi pravne in politične analize dachauskih procesov. V: Dachauski procesi, str. 147–149.

¹⁶* Aleš Bebler (1907–1981), politik, diplomat, predvojni komunist, častnik v španski državljanski vojni, med vojno je bil nosilec pomembnejših vojaških in političnih funkcij (mdr. član plenuma OF oz. SNOS, član slov. delegacije Avnoj, član IO OF), po vojni je zasedal vidne politične funkcije zlasti na zunanje političnem področju.

¹⁷* Peter Čorić (1911–?), trgovski pomočnik, rojen v Bjelniku pri Petrinji, komunist in španski borec, interniran v Dachau, po vojni je bil zaposlen kot tajnik okrajne zadruga. Na Diehl-Oswaldovem procesu je bil obsojen na 15 let odvzema prostosti s prisilnim delom, 1951 kazen znižana, 1953 je bil izpuščen.

¹⁸* Jaka Avšič (1896–1978), generalpodpolkovnik, v kraljevi jugoslovanski vojski konjeniški polkovnik, med vojno se je opredelil za OF, nosilec pomembnih vojaških in političnih funkcij (mdr. član plenuma OF, SNOS in Avnoj), po vojni je bil vodja vojaške misije v Berlinu, minister.

pred tem, ko so nas zaprli. Med obsojenimi in obtoženimi je bilo res precej španskih borcev. Niso pa prevladovali ali imeli večine, ker je bilo drugih – naših starih komunistov (in tudi kakšen nekomunist je bil zraven) več. Tisti spiski gotovo niso bili vzrok za procese, lahko pa so imeli svoj delež pri njihovi pripravi in scenariju.

Na CK obstaja korespondenca med Borisom Kraigherjem¹⁹ in Rankovićem,²⁰ ki bi jo seveda komisija, ki bo zdaj delala na tem,²¹ morala dobiti v roke. Potem so še drugi dokumenti, ki mogoče niso več dostopni. Na procesu proti trojici (ali šestorici) v Beogradu je eden obtoženih – Miodrag Milić²² izjavil, da je procese odobril maršal Tito, kar bi pomenilo, da to ni bila samo slovenska, temveč širša jugoslovanska zadeva. V zasliševanjih sta na začetku sodelovala tudi dva Rankovićeve pomočnika, kar tudi nekaj pove – vsaj to, da je imel Ranković interes, da se informira, da izve, kaj se dogaja ali pa da kaj usmerja... Nekaj let po rehabilitaciji mi je Kardelj²³ dejal, da ni imel Marko pri tej zadevi ničesar zraven. »To je naša domača zadeva«, mi je rekel. To sem vzel na znanje, ampak koliko je imel tu prste zraven Ranković s svojimi pomočniki, se vseeno sprašujem. Njegova pomočnika sta bila Čečo Stefanović²⁴ in Vojan Lukić.²⁵ Pred kratkim je eden mojih zasliševalcev, ko sem ga vprašal, ali si me ti kaj zasliševal, omenil: »Sem, tudi jaz sem te«. Rekel sem mu: »Ali v kleti?« »Ne«, je odvrnil »zasliševalo se je zgoraj, v pritličju... Takrat, ko te je eden ubrisal čez usta«. Tega se nisem spomnil, teh udarcev sem dobil toliko, da jih nisem štel, a kasneje sem se spomnil, da me je res nekdo, ko sem bil na stolu pod reflektorjem in so za hrbtom hodili okoli mene kot mačka okoli vrele kaše, udaril, ko je prišel mimo. Mislil sem, da je Slovenec, ker so bili tiho. Imel je šop ključev v dlani in me je me udaril po obrazu čez usta in to je ponovil še dvakrat. Očitno je bil to Čečo Stefanović.

^{19*} Boris Kraigher (1914–1967), med vojno je bil nosilec vodilnih političnih funkcij (mdr. organizacijski sekretar CK KPS, član plenuma OF oz. SNOO, član slovenske delegacije Avnoj, član IO OF), med leti 1946–1953 je bil minister za notranje zadeve LRS.

^{20*} Aleksander Ranković-Marko (1909–1983), tesen Titov sodelavec, član pomembnejših političnih in vojaških organov (CK ZKJ, Vrhovni štab NOV in POJ, predsedstvo Avnoj), načelnik OZNE, po vojni je bil minister za notranje zadeve FLRJ/SFRJ.

²¹ Kopač je s tem mislil raziskovalno skupino v sestavi dr. Ljubo Bavcon, Martin Ivanič, dr. Peter Kobe, dr. Dušan Nećak, dr. Janko Pleterski in Branko Zihel, ki je bila oblikovana leta 1985 in je pripravila Raziskovalno poročilo oz. knjigo o dachauskih procesih.

^{22*} Miodrag Milić - Mića Doktor (1929–2005), publicist in filmski delavec, politični disident. Na odmevnem sodnem procesu februarja 1985 pred Okrožnim sodiščem v Beogradu proti intelektualcem (28 aretiranih, 6 obtoženih) je bil zaradi verbalnega delikta obsojen na 2 leti strogega zapor.

^{23*} Edvard Kardelj (1910–1979), politik, nosilec vodilnih političnih in vojaških funkcij v organih KP, NOB in Jugoslavije, med leti 1948–1953 je bil zunanji minister FLRJ.

^{24*} Svetislav Stefanović - Čeča (1910–1980), politik, predvojni komunist, med vojno mdr. politični komisar, inštruktor, namestnik načelnika Ozne, po vojni je bil pomočnik ministra za notranje zadeve FLRJ (1946–1953), zvezni državni sekretar za notranje zadeve (1953–1963) in član zveznega IS do 1966, ko je bil razrešen iz izključen iz ZKJ.

^{25*} Vojin Lukić (1919–?), politik, predvojni komunist, med vojno je bil v partizanskih enotah, marca 1945 razporejen k Ozni, po vojni načelnik varnostne službe v Beogradu (1949), državni sekretar za notranje zadeve Srbije (1953), zvezni sekretar za notranje zadeve Srbije (1963), 1966 je bil izključen iz ZKJ, aretiran in kasneje obsojen.

Vojin Lukić pa je zasliševal sorojaka Ramo Derviševića.²⁶ Dervišević je bil po rodu iz Šabca, skojevec, obsojen na 16 let, 14 jih je odsedel v Sremski Mitrovici. Dervišević in Lukić sta kot fanta igrala nogomet in hodila skupaj v šolo, tu ni dvoma, da je bil zasliševalec Lukić. Ko je bil Dervišević po izpustu iz zapora pri njem, mu je Lukić dejal: »Vi ste najebali, jer so nam Sovjeti podmetnuli neki dokument«. To kaže na omenjene spiske ali kaj takega. Lahko pa je bil to tudi dobrodošel izgovor. Vrstni red aretacij in dejstva, ki so doslej znana, kažejo, da so do procesov lahko privedli tudi drugi vzroki. Tako je merodajna ugotovitev, da smo bili tedaj popolnoma pod vplivom stalinistične teorije in prakse in smo poskušali dokazati prvi deželi socializma in Stalinu, da čistimo svojo partijo, ker so nas obtoževali, da imamo v partiji gestapovce, da so nekateri funkcionarji gestapovci itd. Mogoče so bili vzroki še drugi, zunanje politični...

Vodopivec: Kaj pa notranje politični vzroki?

Kopač: Tudi to lahko, v težnji po utrjevanju partije, discipline, enotnosti, kot to poznamo.

Vodopivec: Možna razlaga je pač tudi ta: jugoslovanska partija se je znašla pred konfliktom s Sovjetsko zvezo in je poskušala na vsak način strniti vrste okoli Tita in najzvestejših Titovih privržencev. Ti so hkrati poskušali zastrašiti in vnaprej izločiti vse, ki bi po njihovem mnenju v trenutku krize in diferenciacije lahko ogrozili notranjo partijsko enotnost ali celo tako ali drugače nasprotovali politiki jugoslovanskega vodstva. To seveda teh procesov ne pojasnjuje v celoti, lahko pa pojasni, kako so v slovenskem in jugoslovanskem partijskem vrhu prišli na misel, da bi posameznike, čeprav dolgoletne komuniste, ki jim niso povsem zaupali, onemogočili in kompromitirali, pri čemer se je spisek tistih, ki naj bi jih onemogočili in kompromitirali, ko so ga začeli sestavljati, naglo večal...

Kopač: To je tudi možno. Toda začetke tega je treba iskati ne samo pri nas (v Sloveniji), čeprav je Kardelj dejal, da je to naša zadeva, temveč bolj pri vrhu jugoslovanske partije in države. V procesih so bili obtoženi tudi trije Avstrijci, dva avstrijska komuniste sta bila tudi justificirana in to so že meddržavni odnosi, za to je bilo treba dobiti pristanek od druge, o tem ni mogel Boris Kraigher odločati sam. So pa še druge stvari: ena so bili gestapovski funkcionarji, ki so med vojno na Štajerskem vodili akcije proti partizanom in OF in po vojni bežali v Avstrijo, a so jih Angleži vrnili nazaj v Slovenijo oz. v Jugoslavijo. Ti so preiskovalcem OZNE dajali izjave (ali pod pritiskom, kot so preiskovalci želeli, ali celo namerno, saj so vedeli, da gredo na drugi svet) o španskih borcih, ki jih je v graških zaporih zasliševal zloglasni (gestapovski) Binderjev referat. Drugo pa so bile t. i. poskusne postaje v taboriščih, o katerih, je bilo med drugim govora tudi na Nürnberškem procesu. V teh so delali esesovski zdravniki zloglasne poskuse in že kdor je tam sodeloval kot kemik, delal z mikroskopom ali jemal vzorce krvi, je bil sumljiv. Dejstvo je, da so bili prvi aretirani, če

^{26*} Ramo Dervišević (1923–?), tiskarski delavec, rojen v Šabcu, član SKOJ, interniran v Dachau, po vojni je delal v tiskarni Borbe. Na Diehl-Oswaldowem procesu je bil obsojen na 16 let odvzema prostosti s prisilnim delom, oktobra 1959 je bil izpuščen. Od vseh dachauskih obsojencev je zaporno kazen prestajal najdlje.

izvzajem Puflerja,²⁷ ki je bil že leta 1946 aretiran v Hrastniku, kemiki in so delali v poskusnih postajah. In končno je bil tu še sovjetski »zglede«. Sovjeti so vse, ki so prišli v roke Nemcem, svoje oficirje ali pa civilne prebivalce, obravnavali kot (potencialne) izdajalce. Oficirje so, ko so se vrnili domov, pošiljali v delavske bataljone, višje oficirje pa so likvidirali. Vse, kar se je v nemškem ujetništvu organiziralo, so smatrali za gestapovsko agenturo, nekaj, kar je gestapo nastavljal, nekaj kar naj bi bila le na videz odporiška organizacija, v resnici pa gestapovska past, v katero so se lovili pošteni antifašisti. S tem se je operiralo tudi v dachauskih procesih... povsod tam, kjer so bili ti partijski komiteji... Komite je bil v Dachauu in bil je tudi v Buchenwaldu...

Vodopivec: Ampak partijska organizacija v Dachauu je bila številčno dovolj skromna ...?

Kopač: Ti komiteji so nastajali spontano. Partijcem se nam je enostavno zdelo potrebno, da se organiziramo. Do kapitulacije Italije septembra leta 1943 v Dachauu ni bilo veliko Slovencev, po kapitulaciji, ko so Nemci zasedli Ljubljano, pa so se začeli zaporji polniti in v začetku januarja 1944 je šel iz Ljubljane v Dachau transport z okoli 700 ljudmi. To je bil eden največjih transportov iz Slovenije. Ljudi so pobrali iz zaporov in tudi iz bolnišnice. Komunisti, ki so prišli v taborišče so, kot je razvidno iz poročila Branka Diehla,²⁸ ki je v Zgodovinskem arhivu CK, spraševali tiste, ki so že bili v Dachauu, ali je kakšna organizacija, da bi se povezali. Bili so navajeni, da so delali organizirano in so smatrali, da se je treba organizirati, se skušati boriti in ohraniti tudi v takih, izrednih razmerah, kot so bile v Dachauu. Glavni cilj je bil, da ostanejo ljudje živi. Predvsem to. Do oblikovanja prvega (jugoslovanskega) komiteja je prišlo že januarja 1944, vendar ta ni uspel opraviti svoje naloge in povezati komunistov med seboj, zato je bil junija 1944 formiran nov komite s štirimi člani. Za sekretarja sem bil izbran jaz in moja naloga je bila vzpostaviti partijsko organizacijo in voditi delo komiteja. To sem opravil brez posebnih težav, ker sem poznal precej komunistov, oni pa so poznali druge. Preverjali smo vsakega, tega ne bom ponovno razlagal, saj je opisano v Dachauskem zborniku.²⁹ Po vojni, (takrat, ko smo ta zbornik pripravljali), me je tovariš iz CK vprašal: »Kako ste pa vedeli, koga boste sprejeli?« Odgovoril sem. »Seveda smo vsakega preverjali, kako se je držal v zaporu in kako se obnaša v taborišču (to so povedali drugi). Ali je bil v taborišču apatičen in neaktiven in ni kazal posebne volje za sodelovanje, ali je pomagal s hrano in bil tovariški, ali je bil egoist in je imel kakšne negativne lastnosti, ki se pokažejo v kriznih situacijah... takšne smo pustili na miru.« Komunistov je bilo Dachauu več, a

^{27*} Janko Pufler (1905–1948/1950), steklopihač iz Hrastnika, predvojni komunist in španski borec, med vojno je bil interniran v Dachau, po vojni direktor steklarne Hrastnik in delegat ministrstva za industrijo in rudarstvo. Na Diehl-Oswaldovem procesu je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo.

^{28*} Branko Diehl (1905–1948/1950), kemik, predvojni komunist, interniran v Dachau, po vojni je bil delegat ministrstva industrije in rudarstva pri rudniku v Mežici, član kontrolne komisije LRS, inšpektor za gospodarstvo in član ekonomske komisije CK KPS. Na Diehl-Oswaldovem procesu je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo.

²⁹ Vlasto Kopač, France Žemva, Branko Albanec: Delo jugoslovanskih komunistov v taborišču. V: Dachau (Zbornik), Ljubljana 1981, str. 253–289.

mi smo jih povezali okoli sedemdeset. To število je tudi ostalo (poimensko so naštetih v Dachauskem zborniku). Tudi v arhivu CK v Ljubljani³⁰ je njihov spisek, oddali smo ga skupaj s poročilom ob povratku. Poročilo sta napisala Diehl in Juranić, ni pa bilo še objavljeno. Na procesu so ga uporabili proti nam, češ, da je lažno.

Vodopivec: Kakšen pa je bil odnos do vas, ko ste se leta 1945 vrnil iz Dachaua? Na eni strani do vas – internirancev in na drugi do vseh, ki ste bili aktivni in ste delali v taboriščni partijski organizaciji?

Kopač: Po strokovni plati, pa tudi po politično smo v začetku nekateri dobili tako delo, da ni kazalo, da bi bilo kakšno sumničenje proti nam. Diehl, Barle³¹ in Juranić so bili člani Kontrolne komisije pri predsedstvu vlade Ljudske republike Slovenije, Juranić je šel nato v Beograd na zunanje ministrstvo, v Beograd je šel tudi Kermavner,³² jaz sem bil na ministrstvu za gradnje kot projektant, Torkar (Boris Fakin)³³ pa je postal generalni direktor kemične industrije Slovenije. Pozneje pa se seveda večina ni povzpela nikamor in tudi po procesih je bilo drugače. Takrat so bili taboriščniki in dachauci druga kategorija državljanov. Pred procesi tega ni bilo, mi je pa Bojan Kardelj³⁴ nekoč rekel: »Ti si ga pa nekaj lomil ali ga nekaj lomiš!« Odgovoril sem mu, da nič ne vem, da bi kaj lomil, on pa je dejal, da je tako slišal. Drugo je bilo, da je politkomisar ne vem katere brigade, doma iz okolice Slovenske Bistrice rekel in tudi napisal, da smo sumljivi, najbrž gestapovci, ker nismo dvignili upora v Dachauu in nismo bili oz. komite ni bil za to za to, da bi dvignili upor. To je bilo seveda povsem nemogoče. Žrtve bi bile prehude in daleč od domovine bi z oslabelimi ljudmi in bolniki ter esesovci povsod okoli nas nič ne dosegli.

To je bilo pred jesenjo leta 1947. Konec septembra 1947 pa sem kot predsednik odbora za planinstvo in alpinistiko Slovenije vodil zvezni tečaj alpinističnih inštruktorjev v Vratih in sem bil ves teden tam. Ko sem prišel domov so ponoči pozvonili miličniki in me vprašali, če poznam tega in tega trgovca iz Celja, če je bil kaj pri meni. Rekli so mi, da so prišli preverit in naj se malo oblečem, da bom prišel takoj

³⁰ Zgodovinski arhiv CK ZKS je postal leta 1992 del Arhiva Republike Slovenije.

³¹* Karel Barle (1910–1948/1950), inženir kemije, predvojni komunist in španski borec, jetnik v graških gestapovskih zaporih in interniran v Dachau, v času aretacije je bil sekretar ekonomske komisije CK KPS. Njegova aretacija (8. 8. 1947) se šteje za začetek dachauskih procesov. Na Diehl-Oswaldovem procesu je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo, vendar je umrl zaradi izčrpanosti in bolezni. Njegova žena, Rezika Barle, je bila septembra 1948 enako ostro kaznovana na ločenem sodnem procesu in kmalu zatem usmrčena.

³²* Dušan Kermavner (1903–1975), zgodovinar, predvojni komunist, med vojno interniran, po vojni je bil svetnik ministrstva za zunanje zadeve, znanstveni sodelavec NUK. Prvotno je bil predviden za sodni pregon na osmem dachauskem procesu (zoper Ivana Ranzingerja in Vekoslava Figarja), vendar je bila obtožnica zoper njega nepojasnjeno umaknjena.

³³* Boris Fakin (Igor Torkar) (1913–2004), kemik, književnik, satirik, interniran v Dachau, po vojni je delal na ministrstvu za industrijo in rudarstvo, v času aretacije je bil direktor Direkcije za kemično industrijo. Oktobra 1949 je bil obsojen na 9 let odvzema prostosti s prisilnim delom, nato je bila kazen zvišana in ponovno znižana, 1952 je bil pogojno izpuščen, sodno (1971) in politično (1986) rehabilitiran.

³⁴* Bojan Kardelj (1922–1978), med vojno je bil aktivist OF, interniran v Dachau, po vojni novinar, mdr. direktor Radia Koper.

nazaj. Potem pa sem prišel nazaj čez štiri leta in pol iz Centralnih zaporov na Poljanskem nasipu.

Vodopivec: Prej potemtakem ni bilo slutiti, da se sklepa tak obroč okoli tebe in okoli vas?

Kopač: Ne, samo to, kar sem povedal, tudi nisem bil pozoren na to. Polno sem bil zaposlen v službi in v Planinski zvezi, tako da nisem nič opazil. Aretacije in procesi so se pripravljali pri Borisu Kraigherju. Kot je povedal njegov brat Uroš,³⁵ je bil Boris arhitekt, ki je sestavljal, kombiniral in pripravljaj te procese.

Vodopivec: Toda, kakšni so bili konkretni razlogi, kakšni konkretni premisleki, ki so Borisa Kraigherja vodili pri pripravah in načrtovanju teh procesov? To je pravzaprav najbolj nejasno in težko razumljivo.

Kopač: Da to je najbolj nejasno, najbolj misteriozno. Borisa Kraigherja ne moremo več nič vprašati, nama pa je Mitja Ribičič,³⁶ ko sva bila z Vladom Vodopivcem³⁷ preden je prišlo do postopkov za rehabilitacijo pri njem, omenil, da je bil Boris Kraigher pred smrtno nesrečo pripravljen na rehabilitacijo, da je pripravil celo aktovko gradiva, da je menil, da je treba popraviti te krivice in je čakal samo, da postane predsednik Zveznega izvršnega sveta. Januarja leta 1967 pa je prišel z Vogla in šel v Beograd, vozil je sam in nesrečno končal v prometni nesreči.

Vodopivec: V času procesa se nista nikoli srečala?

Kopač: V času procesa ne, pač pa potem. Prišel je v risalnico, se pravi projektivo, ki so jo organizirali v zaporih na Poljanskem nasipu in sem jo jaz vodil. Bilo nas je kakšnih pet projektantov in ko je prišel Boris tja, me je vprašal, kaj delam. Rekel sem, da rišem. Vprašal je za kam. Povedal sem, da ne vem.

Med obsojenimi in justificiranimi so bili trije člani taboriščnih komitejev. Diehl je postal član komiteja na koncu, ker prej iz konspirativnih razlogov ni smel biti. Taboriščna uprava je imela pač svoje ljudi, ki so opazovali in javljali kar so opazili, zato smo bili za člane komiteja izbrani ljudje, ki nismo bili znani kot komunisti. Tako so tudi mene določili za sekretarja, ker kot komunist nisem bil znan, bil sem tehnik iz ljubljanskih medvojnih bunkerjev. Barle je bil obsojen na smrt in je bil član prvega dachauskega komiteja, sekretar prvega komiteja in sekretar na koncu pa je bil Juranič. Janez Ranzinger³⁸ je bil član mednarodnega partijskega komiteja v Buchenwaldu.

^{35*} Uroš Kraigher (1909–1984), slavist, prevajalec, kot urednik v Mladinski knjigi je zasnoval knjižno zbirko Kondor.

^{36*} Mitja Ribičič (1919), politik, publicist, med vojno organizator ilegalnih tiskarn, politični komisar, po vojni je bil pomočnik slovenskega šefa Ozne (1945–1946) in slovenskega notranjega ministra (1947–51), javni tožilec LRS in nosilec drugih pomembnejših političnih funkcij.

^{37*} Vlado Vodopivec (1916–1982), pravnik, publicist, predvojni komunist vendar izključen iz KPJ, med vojno se je priključil OF in deloval med pravniki, interniran v Dachau, po vojni je bil okrožni tožilec za Ljubljano (1946–49), nato je deloval na kulturnem področju (mdr. sekretar sveta za prosveto in kulturo LRS, urednik Radia Ljubljana), odvetnik, 1974 je bil znova izključen iz KPJ.

^{38*} Janez Ranzinger (1909–1997), predvojni komunist, interniran v Auschwitz in Buchenwald, kjer je bil član internacionalnega komiteja in organizator ilegalnega jugoslovanskega komiteja. Na osmem dachauskem procesu junija 1949 je bil obsojen na 18 letno zaporno kazen, kasneje je bil pomiloščen in aprila 1953 izpuščen, 1971 sodno rehabilitiran, politično ni bil nikoli rehabilitiran.

Pri meni so bili verjetno za aretacijo še drugi vzroki. Ko so me začeli zasliševati, me je major Nace Majcen³⁹ vprašal, kaj mislim o tem in ali se mi kaj dozdeva, zakaj sem bil aretiran. Odgovoril sem, da nimam pojma. Z Borisom Kraigherjem sem imel sicer leta 1941 res spor. Cene Malovrh, predvojni komunist, se je tedaj s Tonetom Tomšičem⁴⁰ pogovarjal o paktu Hitler Stalin, finski vojni in o tem ali se bodo mali kmetje pridružili protiokupatorskemu boju ali ne. Malovrh je imel pomisleke tako glede nemško-sovjetskega pakta kot sovjetskega napada na Finsko, menil pa je tudi, da kmetje, ki imajo dovolj privatne lastnine, te ne bodo hoteli kar pustiti in oditi v gmajno, dokler se ne bo okupatorsko nasilje povečalo. S Tomšičem se pri tem nista prav ujela, saj je Tomšič med drugim mislil, da bodo šli mali in srednji kmetje takoj v boj. Cene Malovrh je bil zaradi svojih stališč izključen iz partije. Kraigher me je tedaj poklical in mi rekel, da moram z Malovrhom prekiniti vse stike, ker je antipartijski element. Toda s Cenetom sva bila prijatelja, z njim sem bil leto poprej na Durmitorju z odpravo slovenskega planinskega društva in prijatelja sva bila tudi že od prej, iz hribov. To sem povedal Kraigherju in mu dejal, jaz s Cenetom lahko prekinem politične stike, osebnih pa ne bom. Boris je ponovil, da ga, če ga srečam na cesti, ne smem pozdraviti. Odgovoril sem, da tega ne bom naredil. Zabrusil mi je: »Potem si pa anarhist«, jaz pa sem odvrnil: »Potem sem pa anarhist« in bil sem izključen iz partije.

Vodopivec: Vse to je bilo leta 1941?

Kopač: Da, vse to je bilo leta 1941. Leta 1942 pa je Kardelj zahteval, da se zadeva razčisti. Ko sem poleti leta 1942 delal v bunkerju Centralne tehnike KPS, me je o tem obvestil Petrač.⁴¹ Rekel sem, naj jo kar razčistijo in menda so jo res, saj sem bil sprejet nazaj v partijo. Ilegalno sem seveda delal ves čas, kljub temu, da sem bil izključen. Toda po vojni, ko sem prosil za spomenico, so mi od Lidije Šentjurc⁴² sporočili, da ima Boris Kraigher pomisleke, ali zaslužim spomenico, češ, da med vojno nisem bil ilegalec. Takrat sem zopet predlagal, da vse skupaj razčistimo, da se Boris zasliši, saj med vojno tega nismo mogli razjasniti, ni bilo časa, niti možnosti za to, zdaj pa je čas. Odgovora nisem dobil, je pa kmalu sledila aretacija.

Že prej sem bil večkrat klican v Slavijo (na sekretariat za notranje zadeve). Šel naj bi v Beograd organizirati centralno tehniko, toda jaz nisem hotel oditi iz Ljub-

³⁹* Nace Majcen - Taras (1919–1985), vojaški politični delavec, organizator odborov OF v Mirenski dolini, politični komisar 18. divizije in drugih odredov, od julija 1944 je delal pri Ozni, nato je bil pomočnik sekretarja za notranje zadeve SRS.

⁴⁰* Tone Tomšič (1910–1942), politik, predvojni komunist (mdr. član vodstva KPJ v Sloveniji, organizacijski sekretar CK KPJ), večkrat zaprt, med vojno je vodil komisijo za Slovensko primorje in postavil temelje centralne tehnike KPS vendar je bil aretiran, pred italijanskim vojaškim sodiščem obsojen na smrt in maja 1942 ustreljen v gramozni jami v Ljubljani.

⁴¹* Milan Škerlavaj - Petrač (1910–1980), politik, gospodarstvenik, med vojno je vodil predvsem Centralne tehnike KPS, po vojni Upravo tiska za Slovenijo in bil minister za državne nabave LRS.

⁴²* Lidija Šentjurc (1911–2000), političarka, ena izmed vodilnih slovenskih komunistk, med vojno je bila mdr. članica politbiroja CK KPS, plenuma OF in SNOO, po vojni nosilka pomembnejših političnih funkcij (mdr. ministrica, podpreds. skupščine FLRJ, članica predsedstva CK ZKJ itn.).

ljane, ker sem menil, da to lahko opravi vsak risar, ki ima kolikor toliko talenta. Tudi generalu Matiji⁴³ sem rekel, da bom fanta, ki zna risati, v dveh mesecih naučil, da bo znal, kar znam jaz. Maček je to seveda odklonil, vendar nato le pristal, da ne grem v Beograd in tako sem ostal v Ljubljani.

Po aretaciji me je Nace Majcen vprašal, zakaj sem v zaporu. Odgovoril sem, da morda zaradi zadeve, ki ni razčiščena. Majcen je odvrnil, da bo poročal ministru. A drug dan je rekel, da sem gestapovec.

To se je ponavljalo. Potem so se začela zasliševanja v kleti. Spraševali so me, če sem vedel ali če vem, kje je bil bunker Leopoldine Mekina - Neže.⁴⁴ To je bilo oktobra 1947, iz Dachaua pa sem prišel leta 1945 in v dveh letih od prihoda domov, se nisem zanimal za to, kje je bil ta bunker. Preprosto me ni zanimalo, ker sem bil navajen, da sem spraševal samo to, kar se je nanašalo na moje lastno delo. Tako nisem nikogar spraševal za bunker, vedel sem le, da je bila Neža ubita na Turjaku.⁴⁵ Me je pa še v postopku »tretje stopnje«, kot so temu rekli, zasliševalec iz Beograda, ko sem se zbudil iz nezavesti, vprašal: Dali znaš, kde je bio bunker?« Odgovoril sem: »Ne znam«. Tedaj so odnehali. Zasliševalcev iz Beograda odtlej ni bilo več, naprej so me obdelovali naši fantje iz Slovenije. Njih ni več zanimal bunker, zanimali so jih dachauski komite, poskusna postaja itd.

Vodopivec: Pa si imel občutek, da so poznali razmere v vaši organizaciji v Dachauu?

Kopač: Že tole o bunkerju je bilo brez vsake osnove. Bunker je, kot vem zdaj, zgradil slikar Tone Kralj⁴⁶ nad stropom v svoji hiši za hrano, ker sta z ženo predvidela, da bo stiska in sta si naredila skrivališče. V ta bunker se je septembra 1944, kot zdaj beremo, vselila Neda Gržinič,⁴⁷ ker ni imela iti kam drugam. Sam sem bil pa oktobra 1943 aretiran. Tedaj, ob moji aretaciji, bunker za nas sploh še ni funkcioniral. Da so me zasliševali o bunkerju, je bil torej popoln nesmisel. Od oktobra 1943, ko so me aretirali, do 27. januarja 1945, ko je bila aretirana Neža (Leopoldina Mekina), je preteklo leto in četrt. Mene pa so obdelovali, mlatili in spraševali, če vem, kje je bil bunker. Očitno je bilo predvideno, da me obtožijo, kako sem bil

^{43*} Ivan Maček - Matija (1908–1993), politik, predvojni komunist, med vojno je bil mdr. politični komisar, komandant GŠ NOV in POS, član politbiroja CK KPS, član SNOO, načelnik OZN za Slovenijo (1944), po vojni mdr. načelnik odseka za notranje zadeve pri SNOS (1945), minister za notranje zadeve LRS (1946), podpredsednik vlade LRS (1946–1953), nato organizacijski sekretar CK ZKS, predsednik skupščine SRS, član CK ZKJ.

^{44*} Leopoldina Mekina (1917–1945), sekretarka KPS in OF ljubljanskega okrožja, aretirana v množičnih aretacijah pozimi 1944–1945 in usmrčena.

⁴⁵ Kot je leta 1988 v Borcu razkril Milan Brezovar, Leopoldina Mekina ni umrla kot turjaška žrtev, temveč naj bi bila ubita šele po osvoboditvi Ljubljane maja 1945. Gl. Milan Brezovar: Žale v Ljubljani – priča dogajanja med vojno (izsledki nekega pričevanja). V: Borec, 1988, št. 2, str. 155–195. Tudi Mateja Jeraj v oceni knjige Vere Hutař: Žrtvovana (Zamolčana resnica o Leopoldini Mekini) v Zgodovinskem časopisu 1998, št. 4, str. 625.

^{46*} Tone Kralj (1900–1975), slikar, grafik, ilustrator, kipar.

^{47*} Neda Gržinič (1918–1945), članica SKOJ, med vojno je bila sekretarka OK SKOJ za Ljubljano, nato obveščevalka, januarja 1945 jo je aretirala politična policija, 4. 5. je bila usmrčena na Turjaku.

jaz tisti, ki je izdal Nežo. Beograjska Rankovičeva pomočnika in kar je bilo ostalih zasliševalcev iz Beograda, o Nežinem bivanju v bunkerju gotovo niso ničesar vedeli. Zadevo je torej pripravil nekdo od tukaj, naš človek, ki je imel interes, da pokaže na Nežinega izdajalca. To je bil človek, ki je bil najbolj kritiziran, ker je Nežo postavil, čeprav ni bila sposobna za vodenje tehnike in o tehniki tudi ni imela dosti pojma. Kdo je bil to, lahko domnevam. Ta človek je očitno hotel dobiti grešnega kozla...⁴⁸

Vodopivec: Kdo je bil to?

Kopač: Ne bom ga imenoval, se pa lahko domneva, kdo je bil, kdo sta bila ali kdo so bili. Sem pa sam skoraj izdihnil na zaslišanjih z elektriko, bastonadami in drugimi (podobnimi) postopki. Če ne bi bil takrat tako trden, ker sem bil vseskozi v hribih in alpinist, ker smo se pripravljali, da bomo prečkali Kamniške Alpe pozimi in sem spal zunaj in se utrjeval, ne bi preživel. Zato tudi v kleti nisem zbolel – razen vnetja rebrne mreže, ko sem pozimi leta 1947/1948 ležal na tleh v srjci in suknjiču.

Vodopivec: Toda kako si vse to razlagaš danes, po tolikih letih? Misliš, da so resnično verjeli v to, kar so Te spraševali in da bodo izvedeli od Tebe nekaj, česar še ne vedo? Ali pa so se ves čas zavedali, da je vse skupaj konstrukcija in prav nič res?

Kopač: Ko sem videl, da so obsedeni od misli, da sem agent gestapa, sem rekel Majcnu, da sem pripravljen na vse, na ves postopek, samo da doženejo resnico. Tedaj še nisem vedel, kakšen bo ta postopek, toda rekel sem pač. Zasliševalca Naceta Majcna sem poznal od vrnitve iz Dachaua, tedaj je bil šef repatriacijske komisije in predali smo mu skupino domobranskih oficirjev in policijskih agentov, ki smo jih skupaj s polkovnikom Peterlimon⁴⁹ na čelu zajeli po osvoboditvi taborišča in prepeljali v Ljubljano. No, Majcen mi je, ko sem na zaslišanju dejal, da sem pripravljen na vse, le da se dožene resnica, odgovoril, da resnico že poznajo, zato hočejo le moje priznanje. Ni jim šlo za drugo.

Vodopivec: Ampak to pomeni, da so scenarij že imeli.

Kopač: Scenarij je bil narejen, to je nedvomno. Z zasliševalci, ki se menjajo: en oster in en blagi. Blagi zasliševalec kapetan Karl Sagadin mi je rekel, da bi se zunaj čisto dobro razumela, toda tu sem njegov »sovražnik«, ker sem »sovražnik partije«. Po dveh mesecih zasliševanja pa je začel preklinjati, zakaj ga država plačuje, da piše in piše, a ne dobi nobene izjave, ki bi bila oprijemljiva. Vprašal sem ga, kakšno izjavo bi rad, on pa mi je odvrnil, da me bodo vseeno obtožili. Ne more obljubiti, da bom obešen, ustreljen bom pa sigurno. Če ti nekdo ponavlja mesece in mesece, potem si pač pripravljen na to, da boš ustreljen.

⁴⁸ Kopač je leta 1987 zaslišanja v zvezi z bunkerjem in svoj pogled na delovanje Leopoldine Mekina - Neže podrobneje opisal v Borcu. Gl. Vlasto Kopač: Zgodba o Nežin in njenem bunkerju. V: Borec, 1987, št. 5, 6, 7, str. 459–462. O odgovornosti Leopoldine Mekina za vdor slovenske politične policijske v ljubljansko KP in OF v začetku leta 1945 je že razmeroma veliko literature in danes prevladuje mnenje, da odgovornosti zanj ni mogoče pripisati Leopoldini Mekina, ki je bila sama njegova tragična žrtev. Gl. Mateja Jeraj, n. d. in tam navedeno literaturo.

⁴⁹* Ernest Peterlin (1903–1946), častnik, že pred vojno je bil član GŠ kraljevske vojske, med vojno mr. vodja ljubljanske varnostne straže, član ilegalnega vojnega sveta MVAC, poveljnik v SNV, načelnik org. štaba slovenskega domobranstva, na procesu decembra 1945 je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo.

Vodopivec: Še vedno ne razumem. Misliš, da so zasliševalci verjeli v kakršno koli vašo krivdo ali so vse to počeli rutinsko?

Kopač: Vse je bilo premišljeno. Prič, ki bi lahko pričale pozitivno zame ali bi lahko ovrgle tiste tri točke obtožnice proti meni (bile so samo tri), preprosto niso hoteli zaslišati. To je jasno, da je bilo tu predvideno le speljati nalogo. Na to kažejo tudi ponarejeni dokumenti, ki so mi jih kazali o Benu Anderwaldu.⁵⁰ Da je bil agent gestapa z imenom Tiger, da je prejel toliko in toliko mark. Seveda sem jim verjel, ker sem kot komunist verjel, kar so mi rekli, ker je bilo tudi rečeno: »Nas je pooblastil CK, da raziščemo Tvojo zadevo. Ves čas in še potem po procesu sem imel občutek, da so bili obsedeni od vneme, da morajo nalogo izpeljati. Koliko je šlo pri tem tudi za osebne interese zasliševalcev, težko rečem. Res je, da so vsi po procesih napredovali, toda kasneje so zasliševalce, ki so pri zaslišanjih kršili zakone in norme premestili na razna mesta. V Beograd, na Gospodarsko zbornico, v Zadružno zvezo itd.

Vodopivec: Možnosti, da se v času zaslišanj in priprav na proces pogovarjal s kašnim visokimi partijskim funkcionarjem, ki si ga poznal, pa ni bilo?

Kopač: Ne, ni bilo. Politični ljudje, ki so bili tedaj na vrhu, so pozneje trdili (in še trdijo), da pri teh postopkih niso imeli nič in zanje niso vedeli. »To je imel Boris [Kraigher] in mi smo mu zaupali«, trdijo. Da bi Boris za zasliševalne postopke ne vedel, bi bilo seveda naivno misliti. Tudi Kardelj, ko sem bil pri njemu, mi je dejal: »Vidiš zdaj berem to poročilo (mislil je na poročilo Janžekovičeve komisije), prej nisem imel časa«. Rekel sem mu, da bi lahko prebral še nekaj drugega: npr. poročilo, kako so me zasliševali. Odgovoril mi je, da tega ne bo bral, ker si predstavlja, kako je to bilo. Kardelj je torej vedel, kakšni so bili postopki, nekateri drugi politiki starejše generacije pa o tem, kako se je ravnalo in kako prisiljevalo na priznanja, »niso imeli pojma«. Da pa se je dalo k priznanjem prisiliti so pač vedeli tudi od procesov drugod, recimo v Moskvi.

Vodopivec: Procesi so bili pred vojaškim sodiščem?

Kopač: Diehlov proces na Taboru je bil pred vojaškim sodiščem, obtoženi so bili razglašeni za vojne zločince, vendar med njimi ni bilo vojaških oseb, edino Juranič je bil v Španiji komandir čete.

Vodopivec: Proces proti tebi in soobtoženim pa je bil avgusta 1948 pred civilnim sodiščem?

Kopač: Da, nam je sodilo ljubljansko okrožno sodišče, ki nas pa je vendar kar tri od štirih (Andreja Bohinca, Romana Vidmarja in mene) obsodilo na smrt. Toda tedaj je očitno že zapihal nov veter, saj nam je bila po pritožbi na Vrhovno sodišče kazen že čez slab mesec znižana, meni na 20 let zavora s prisilnim delom.

Vodopivec: In v zaporu si skupaj preživel štiri leta in pol?

Kopač: Ja, aretiran sem bil v začetku oktobra 1947, pogojno pa odpuščen spomladi (12. aprila) 1952. In v mesecih pred procesom sem v zaporu doživel nekaj zanimivega, kar sem si potem razlagal, da so bile droge. Drugače si tega ni možno

^{50*} Beno Anderwald (1915–1944), arhitekt, alpinist, borec NOV, 8. 2. 1944 je padel v boju v Stari Loki.

razložiti: kar precejšen del svojega bivanja v celici nimam registriranega, letal sem po zraku nad gorečimi plemeni... Tisti čas so me tudi zasliševali. Tako se medlo spominim kakšnega prebliska, kakšnega obraza... kako sem hodil po nekem mračnem predelu na Primorskem, po rebri, kjer je bila neka vas, arhitektura je bila kot v Benečiji ali v dolini Trente, tudi Zora, moja žena (poročil sem se leta 1945), je bila tam in še en prijatelj. Ta zapis v možganih je ostal tudi pozneje, ko sem že bil obsojen in sem v zaporih delal v projektivi, ki jo je vodil Dore Martinjak,⁵¹ belogardistični oficir. Spraševal sem se, kje naj bi bil ta kraj in kdaj naj bi tam hodil in spoznal sem, da vse skupaj sploh ni bilo res. Postal sem prepričan, da je bilo vse skupaj plod halucinacije.

Da so uporabljali droge, me je prepričala tudi izkušnja z zasliševanjem tožilca Martina Žalika.⁵² Tožilec Žalik me je namreč prvi dan na procesu obtoževal, da sem imel »agenturne« zveze z Andrejem Bohincem, ki pa je iz Dachaua odšel že leta 1943, medtem ko sem jaz v Dachau prišel šele leta 1944. Zveze v Bohincem sem seveda zanikal in Žalik me je obtožil zvez z Oswaldom, ki ga ob mojem prihodu v Dachau prav tako ni bilo več v taborišču. Žalik se je očitno zelo slabo pripravil, postal je rdeč in me končno obtožil zvez z Diehlom in Barletom, ki pa sta bila res še v Dachauu. Naslednji dan razprave pa sem bil popolna cunjja, brez kakršnekoli volje, da bi se še kaj upiral, ali branil in kakorkoli odgovarjal. Zjutraj mi je paznik, ki je bil ves čas prisoten pri zaslišanjih, prinesel tisto črno vodo – »kavo« in po tej »kavi« sem bil obdelan, dobro obdelan.⁵³

Vodopivec: Vse to je bilo pred procesom?

Kopač: Vse pred procesom, potem pa ne več. A v podzavesti mi je še ostalo, npr. spomin na tisti kraj na Primorskem. Toda po procesu so mi dali mir. Po moji pisni pritožbi proti obsodbi na smrt je prišla nova sodba. Ni bila pomilostitev, temveč sodba na dvajset let in šel sem delat. Poklical me je eden oficirjev, rekel mi je, da bom šel delat in me vprašal, če imam kakšne posebne želje. Odgovoril sem, da nobene, le da naj me ne dajo med tiste domobrance, ki smo jih pripeljali iz Dachaua in so bili tudi zaprti. No, dal me je prav med nje, v tisto sobo.

Vodopivec: In kako so te sprejeli?

Kopač: Saj niso vedeli točno, kdo sem, v naše organizacijske zadeve v Dachauu pa tudi niso imeli vpogleda. Smo se kar razumeli.

Vodopivec: Iz zavora si potemtakem prišel leta 1952?

Kopač: Da, spomladi leta 1952 sem prišel ven.

Vodopivec: In to brez kakršnekoli obrazložitve za vse, kar so ti storili?

⁵¹* Dore Martinjak (1913–1986), inženir gradbeništva, med vojno je bil aktiven v protipartizanskem taboru (mdr. je bil član namestništva četniškega poveljnika majorja Karla Novaka, pomočnik dr. Albina Šmajda, se pravi, da je predstavljal Slovensko legijo, po kapitulaciji Italije se je za nekaj časa vključil v Slovensko domobranstvo in SNVZ). Decembra 1945 je bil v Trstu ugrabljen s strani Udbe in obsojen na smrt, nato na 20 let ječe. V petdesetih letih 20. stoletja je bil pomiloščen in ostal dejaven v gradbeni stroki.

⁵²* Dr. Martin Žalik, pravnik, znan državni tožilec v času dachauskih procesov, kasneje je bil tudi profesor za področje upravnega postopka in upravnih sporov.

⁵³ Kopač je razmere v zaporu v času preiskovalnega postopka ter ravnanje zasliševalcev in tožilcev podrobno opisal v prispevku za knjigo Dachauski procesi, str. 347–354.

Kopač: No, bila je še diskriminacija, ki se je držala vseh obsojenih, to je bilo zelo občutno. Nisem imel volilne pravice, imeti nisem mogel nobene funkcije – to je bilo določeno v sodbi. Zaposlen sem bil samo honorarno in pogodbo sem moral obnavljati vsak mesec. Sicer pa sem delal že v zaporu, risal sem po naročilu Planinske zveze, profesor Planina,⁵⁴ dr. Valter Bohinec in Cene Malovrh so prišli k meni v zapor, to je verjetno organiziral upravnik zaporov Stane Kersnik,⁵⁵ ki je bil tudi planinec. V zaporu sem risal karto Julijskih Alp, ki jo je potem izdala Planinska zveza. Risal sem tudi karto Kamniških Alp, ki sem jo končal, ko sem bil že zunaj. To delo sem opravljal poleg svojega rednega osemurnega prisilnega zaporniškega dela. Ko sem bil že zunaj in sem končal karto Kamniških Alp v štirih barvah ter je ta šla v tiskarno, je nekdo iz Upravnega odbora Planinske zveze zahteval, da se moje ime izbriše, češ da ne morem biti podpisan kot avtor, ker sem bil obsojen. Cene Malovrh je še tako k Marjanu Breclju,⁵⁶ ki je bil tedaj predsednik Planinske zveze Jugoslavije in Breclj je rekel, če je karto naredil, naj jo tudi podpiše. Moje ime je na ta način na karti ostalo, čeprav so v tiskarni že imeli nalog, da me zбриšejo. Pozneje se je to še dogajalo pri drugih stvareh: če so izšle knjige iz časa NOB ali vojne z mojimi risbami ali grafikami, mojega imena ni bilo zraven.

Vodopivec: A grafike so bile objavljene?

Kopač: Grafike so bile, samo mojega imena ni bilo. Moje dachauske risbe, ki sem jih skrival in prinesel domov, smo razstavili šele lani.⁵⁷ Ko so izdajali partizansko grafiko, moje risbe ali grafike, mojih risb in grafik niso vključili. Ko sem vprašal zakaj, so mi odgovorili, da so gledali na kvaliteto.

Vodopivec: Koliko časa je potem trajalo, da si se zopet enakopravno vključil v življenje?

Kopač: To pa lahko dosežeš le z delom. Če delaš...

Vodopivec: Mislim povsem kronološko... kdaj si dobil nazaj volilno pravico npr.? Kdaj si se zopet lahko redno zaposlil?

Kopač: Državlanske pravice so nam bile vzete še pet let po odpustu iz zapora. Po tem času bi se lahko tudi zaposlil. Dr. Marjan Dermastia (v letih 1954–1960 je

^{54*} France Planina (1901–1992), geograf, kartograf, pred vojno je bil gimnazijski profesor, po vojni je deloval v komisiji za ugotavljanje kulturnozgodovinske vojne škode, bil mdr. tudi ravnatelj Prirodoslovnega muzeja Slovenije.

^{55*} Stane Kersnik (1914–1997), med vojno je bil nosilec pomembnih vojaških funkcij (mdr. načelnik Pokrajinske komisije VOS OF za Gorenjsko, pomočnik načelnika Ozne 9. korpusa), po vojni je bil pomočnik načelnika Ozne za Trst, nato zaposlen na ministrstvih za industrijo (1946) in notranje zadeve (1948).

^{56*} Marjan Breclj (1910–1989), pravnik, politik, med vojno je bil aktivist OF, član vrhovnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, organizacijski sekretar IO OF, podpredsednik Narodne vlade Slovenije, po vojni je imel pomembne politične funkcije (mdr. član predsedstva SRS, član vodstev ZKS, ZKJ ter SZDL).

⁵⁷ Razstava risb internirancev iz Dachaua, na kateri so bile razstavljene tudi Kopačeve risbe je bila dejansko že leta 1984 v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani. So pa bile Kopačeve slike v Sloveniji že razstavljene tudi na razstavi Okupatorjevi zapori in taborišča v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani leta 1960 (podatek Mojce Kopač).

bil ljubljanski župan)⁵⁸ me je hotel pritegniti v Muzej ljudske revolucije, kjer so potrebovali arhitekta. Rekel sem mu, da bi rad prej diplomiral. Toda bil sem tako zdelan od zaporov in preiskovalnih postopkov, da nisem končal študija.

Vodopivec: Kaj pa stiki z drugimi interniranci iz Dachaua? Si jih obnovil? Ste jih obnovili?

Kopač: Ti procesi so pri taboriščnikih iz Dachaua delovali kot hladna prha in vse je zamrlo. Vsi stiki. Bivši taboriščniki iz drugih taborišč so stike imeli, mi pa ne, vse dokler se ni začelo govoriti in razmišljati o rehabilitaciji obsojenih na povojnih procesih.

Vodopivec: To se pravi do sedemdesetih let?

Kopač: Da, do začetka ali srede sedemdesetih let. Tedaj smo začeli pripravljati tudi zbornik o Dachauu, ki smo ga izdali leta 1981. Prej o ljudeh, ki so bili obsojeni kot gestapovski agenti, v taborišču pa so bili aktivni v partijski organizaciji in so jo pomagali organizirati, ni bilo mogoče pisati in govoriti.

Vodopivec: In ti sam si bil ves čas prepričan, da nihče med obtoženimi ni nič kriv?

Kopač: Da, seveda, to sem že večkrat povedal. Zapisnikov zasliševanj nisem videl, mislil pa sem si, če je nekdo delal v poskusni postaji v Dachauu pri seciranju komarjev in uši, kot Diehl, zato nima krvavih rok. Če pa bi bilo partijsko stališče, da v poskusni postaji sploh ne bi smel delati, bi moral ali bi morali to jasno povedati in poskušati doseči, da bi dobil drugo delo. Tudi Barle je bil na poskusni postaji, toda pri poskusih ni sodeloval. Če bi kdo sodeloval, bi v partijski organizaciji in drugi taboriščniki izvedeli. Takšnih stvari pač ni bilo mogoče skriti, tudi v Dachauu ne, kot ni bilo mogoče skriti še marsikaj drugega, če je kdo storil kaj slabega ali neprimernega.

A vendar: še zdaj je v določenih političnih krogih slišati stališča, da vsi, ki so bili obsojeni, niso nedolžni. Kdo je res za kaj kriv, bi bilo tudi danes mogoče dognati, to ne bi bilo težko. Izjave o tem, da so bili med obsojenimi nekateri za dejanja, za katera so bili obtoženi, res krivi, bi bilo nujno treba preveriti. In ugotoviti bi bilo treba, koliko so te izjave, do katerih je prišlo pozneje, po procesih, sploh verodostojne.

Vodopivec: Toda edina prava in učinkovita pot bi bila le popolna obnovitev procesa?

Kopač: Ja. Takrat, ko je bila ustanovljena Janžekovičeva komisija, ki naj bi raziskala dachauske procese, sta tudi tožilstvo in Riko Kolenc,⁵⁹ državni tožilec dobila nalog, da ponovno proučita gradivo procesov in poiščeta nova dejstva in dokaze, ki

⁵⁸* Marjan Dermastia (1911–1971), politik, gospodarstvenik, predvojni komunist (mdr. je bil organizacijski sekretar PK KPJ za Slovenijo), med vojno je imel vodilne vojaške funkcije (mdr. komandant več bataljonov, odredov in brigad, funkcionar VOS OF, načelnik za zveze v GŠ NOV in POS, načelnik KNOJ), po vojni je imel vodilne funkcije na finančnem področju (mdr. generalni direktor Narodne banke LRS, guverner banke FLRJ itn).

⁵⁹* Riko Kolenc, pravnik, januarja 1947 je postal načelnik jugoslovanske kriminalistične policije, po letu 1960 tudi slovenski notranji minister.

bi jih morali upoštevati ob morebitni obnovi procesa. Ko so to gradivo zbrali, me je klical namestnik tožilca Tone Bizjak in me vprašal, kaj mislim. Ali bi obnovili proces z vsemi postopki, z obtoženci pred sodnim zborom itd.? Odgovoril se mu, da verjetno nihče med nami, ne želi še enkrat doživljati sodnega cirkusa. Njegov odgovor je bil, da tudi ni treba, da je mogoče z zakonitim potom doseči isto tako, da se obtožnica umakne in se obsodba anulira. To je bilo potem na ta način tudi izvedeno.

A pozneje so nekateri vodilni politiki izjavljali, da to ni bila obnova procesa, temveč le izbris, ki velja za vse, »krive« in »nekrive«. Prava obnova procesa naj bi bila možna le pred sodiščem. Če bi jaz ali mi takrat, ko so nas ali ko so me spraševali za mnenje, vedeli, da so možna takšna tolmačenja, bi se seveda odločili za popolno obnovo procesa. Sam sem mislil le, da bi nihče med obsojenimi ne želi znova pred sodišče, znova na zaslišanja...

Vodopivec: To bi bilo gotovo zelo mučno...

Kopač: Ja, to so že starejši ljudje in nekateri so že mnogo prestali. Tako sem bil mnenja, da bi bilo najbolje, če je z zakonitim potom mogoče doseči isto kot z obnovo procesa, da je obtožnica umaknjena, sodba razveljavljena in da je potrjeno, da niso ti ljudje nič krivi. Zdaj se pa v političnih krogih znova pojavlja teza, da med obsojenimi na procesih niso bili vsi nedolžni, da so nekateri kemiki sodelovali pri poskusih na živih ljudeh, ker so pač delali tam – na poskusni postaji... Kot sem omenil že prej, to bi bilo treba preveriti in ugotoviti... Kolikor vemo mi – jetniki iz Dachaua, – ni nihče od zapornikov, ki so delali v poskusni postaji, prizadejal nobene zla ali kaj slabega naredil sojetnikom. Celo nasprotno: vedno so pomagali. Sam sem že februarja 1944 zbolel za takozvano »taboriščno influenco«, kot so temu rekli. Prehladil sem se: tam si stal gologlav pri -18° C na vetru trikrat na dan tudi po pol ure in dobil sem 40° vročine in sem šel na revir (v bolniško barako). Moral si imeti najmanj 39° vročine, da si se s ploh upal javiti v bolniški baraki, hitro so ti pomerili in, če je bilo manj, te je premlatil esesovec. Šel sem skozi to proceduro, v revirju so mi z ogrevanjem in tabletami zbili vročino in tedaj je prišel mimo Karel Barle. Rekel mi je, saj midva se poznavata in prinesel mi je mlečni riž. Torej, kot je delal pri drugih. O Barletu je bilo sploh znano, da je bil zelo dobrega srca in izredno čuteč do sojetnikov, da je pomagal, kolikor je mogel. Isto velja tudi za Diehla, komunista – mitrovčana, ki je predsedel svoje že v Sremski Mitrovici. Prepričan sem, da ni naredil ničesar slabega.

A seveda ti, ki (še danes) trdijo, da so bili procesi upravičeni ali, da jih je mogoče pojasniti s časom, v katerem so potekali, s težkimi političnimi razmerami in ogroženostjo Slovenije, ti seveda vztrajajo pri stališču, da so nekateri bili krivi.

Vodopivec: To je seveda tudi alibi za vse, ki so si s procesi umazali roke...

Kopač: Da, to je pač stališče: ne popustiti v boju z nasprotnikom ali z nasprotnimi mnenji, vztrajati pri svojem do konca.

Vodopivec: Toda ljudje, ki kot Lidija [Šentjurs] usmerjajo pisanje zgodovine o bližnji preteklosti, marsikoga, ki so ga po vojni razglasili za nasprotnika, še danes brišejo iz zgodovinskega spomina. Npr. na razstavi o študentih ljubljanske univerze,

ki je bila organizirana leta 1977 ob 40. obletnici ustanovitve Komunistične partije Slovenije na Čebinah.

Kopač: Ja, to se je zgodilo z Osvaldom.⁶⁰ Osvald je bil v Muzeju ljudske revolucije odstrizen s fotografije skupine z univerze izpred vojne.

Vodopivec: Pa Barle prav tako?

Kopač: Ne, Barle je bil tudi na univerzitetni razstavi, medtem ko je bil Osvald na fotografiji na razstavi prav tako odstrizen.

Vodopivec: Tega ne razumem. Da se je to še kar naprej dogajalo in se celo še dogaja...

Kopač: Recimo Andrej Bohinc, ki je sodeloval pri osvobajanju Begunj. Bohinc je vodil razgovore z Nemci, da so se predali, ker je znal nemško...

Vodopivec: Saj o tem piše Vladimir Kavčič⁶¹ v Zapisniku...⁶²

Kopač: Mogoče. Bohinc je to speljal. O osvoboditvi begunjskih jetnikov je pisal tudi Ivan Jan⁶³ v tretjem delu svoje knjige o Kokrškem odredu in partizanstvu pod Karavankami. Tudi Bohinc, pomočnik komisarja odreda je bil po vojni z nekaterih fotografij, kjer je stal bolj ob strani, odrezan, z drugih pa zopet ne.

To so bile te stalinistične ali, če hočeš, enkavedejevske metode. Na vsak način ne zgodovinske, niti poštene. Osvald npr. je bil star komunist. V Dachauu je delal tudi zunaj taborišča, kot geometer in to je bilo sumljivo. Če je bil kdo izpuščen iz taborišča, so se sploh vedno zastavljala vprašanja: zakaj so ga izpustili. Marsikoga so izpustili iz taborišča na intervencijo, na podlagi zvez, ki so jih imeli sorodniki in posamezniki. Seveda pa so nekatere Nemci izpuščali tudi iz svojih interesov... Bohinca so na procesu obtoževali, da je imel v Dachauu protekcijo in da je bil avgusta 1943, ko je bil odpuščen iz Dachaua, poslan na delo za gestapo na Gorenjsko... Toda skupaj z Bohinjem je bilo odpuščeno še več drugih, obtožbe o njegovem sodelovanju z gestapom in o tem, da je šel v partizane po navodilu gestapa pa so povsem brez osnove...

Vodopivec: Ali misliš, da so si pripadniki povojnega slovenskega komunističnega vodstva, ki so zvečine v novi politični vrh, prišli iz gozdov, sploh predstavljali, kakšne so bile razmere v taboriščih?

Kopač: Vlado Krivic⁶⁴ je v eni svojih prvih izjav, ko je pojasnjeval ali opravičeval te procese lani ali predlanskim, dejal, da niso imeli pojma in niso vedeli, kaj se

⁶⁰* Stane Oswald (1907–1948/50?), inženir geodezije, predvojni komunist, med vojno interniran v Dachau, po vojni je bil pomočnik zveznega ministrstva za industrijo. Na Diehl-Oswaldovem procesu je bil obsojen na smrtno kazen z ustrelitvijo.

⁶¹* Vladimir Kavčič (1932), pisatelj, urednik, mdr. je bil direktor založbe Borec, predsednik Republiškega komiteja za kulturo.

⁶² Vladimir Kavčič: Zapisnik. Maribor 1973.

⁶³* Ivan Jan (1921–2007), pisatelj, zgodovinpisec, v NOB od 1941, po vojni je služboval v JLA.

⁶⁴* Vladimir Krivic (1914–1996), politik, pravnik, sekretar SKOJ, med vojno je imel pomembne politične funkcije (mdr. sekretar OK KPS za Ljubljano, sekretar Agitpropa, inštruktor za razvoj ljudske oblasti), po vojni je bil pomočnik ministra za zunanje zadeve FLRJ, med leti 1948–1949 javni tožilec LRS (tudi na nekaterih dachauskih procesih), predsednik Vrhovnega sodišča LRS, predsednik Ustavnega sodišča SRS itn.

je v taboriščih dogajalo. V tej luči naj bi verjeli, da je gestapo pošiljal zapornike v Dachau na »Umschulung«, da bi jih spremenil v agente in ta »Umschulung« naj bi bila osnova za dokazovanje krivde. Seveda v taborišču ni bilo nobene »Umschulung«, v taborišču je šlo za to, da te uničijo. Pozneje pa, ko je že primanjkovalo delovne sile, ker so nemški moški odšli na fronto, pa je šlo tudi za izrabo delovne sile. Kolikor si to zdržal, si zdržal, ko te je pobralo, pa te je zamenjal kdo drug. To so bila torej taborišča, tisto o »Umschulung« in šolanju agentov, pa so bile pravljice.

Vodopivec: Toda v letih 1947–1948 bi naj bilo vendar že jasno, kakšna so bila nemška koncentracijska taborišča?

Kopač: Vemo za tolmačenje enega naših vodilnih funkcionarjev, ki je dejal, da so bila nemška taborišča ustanove za pridobivanje agentov.

Vodopivec: To je bilo sovjetsko, stalinsko stališče.

Kopač: Seveda, to je bila stalinska teza in zato so tako tudi ravnali z ljudmi, ki so se vračali. Vsi so bili sumljivi. Pri nas so na ta način gledali na internirance, ki se niso borili v partizanih ali pa so bili v partizanih in so bili ujeti ter poslani v taborišča. Res, da so bili med taboriščniki tudi domobranci, policijski agenti in izdajalci. Tudi taki primeri so bili, gotovo. Med taboriščniki niso bili samo protifašisti. Bili so tudi avstrijski monarhisti, nacionalisti...

Vodopivec: In zato naj bi bila prava narava taborišč in pritiskov na posameznike, ki so se v taboriščih vsakodnevno borili za preživetje, nerazumljiva nekому, ki je leta 1945 prišel iz gozda, recimo izpod Gorjancev ali od drugod? Če jim to, kaj se je zares dogajalo v nemških taboriščih, ni bilo jasno leta 1945, bi jim v letih 1947–1948 že moralo biti.

Kopač: Taborišča je tolmačila varnostna služba. In njeni pripadniki so verjetno imeli informacije, ki so jih dobili iz šol v Sovjetski zvezi. Politične voditelje pa taborišča niso posebej zanimala, ker so imeli druge skrbi in probleme.

Vodopivec: In preiskovalci, ki so vas zasliševali, so bili izšolani v Sovjetski zvezi?

Kopač: Kot piše Ivan Maček Matija v spominih je bila prva skupina pripadnikov varnostne službe iz Slovenije poslana na šolanje v Sovjetsko zvezo leta 1944. In od tiste šesterice (ali osmerice, ne vem točno), so bili razen dveh vsi naši zasliševalci.

Vodopivec: Na zaslišanjih pred procesi?

Kopač: Da. Žan More⁶⁵ je bil posebej brutalen.

Vodopivec: Je poskušal More pozneje pobegniti v Ameriko?

Kopač: Ne, More živi zadet od kapi v Novem mestu. Drug zasliševalec je bil Nace Majcen. Na Zahod pa je pobegnil Veri Winkler. Zasliševal je španskega borca Pereniča,⁶⁶ ki je med zasliševanjem umrl.

Ljubljana, jeseni leta 1986

Z Vlastom Kopačem se je pogovarjal Peter Vodopivec

^{65*} Žan More - Ivan, podpolkovnik, vodja preiskovalcev v sestavi UDV za Slovenijo za dachauske procese.

^{66*} Janez Perenič (1904–1948), učitelj, komunist, španski borec, interniran v Buchenwaldu, po vojni je bil do aretacije predsednik založbe Naša knjiga.